

1

Wat doet de effectieve leraar?

In dit hoofdstuk introduceer ik de zes rollen van de leraar. Deze rollen maken duidelijk wat effectief lerarengedrag is: dat wat de leraar in de verschillende fasen van de les doet om leerlingen te laten leren. Omdat de beginnende leraar natuurlijk nog niet dezelfde vaardigheden als de ervaren leraar bezit, heb ik een leerlijn van de leraar opgezet die inzichtelijk maakt hoe hij zich ontwikkelt.

1.1 Een goede les

Wat is een goede les? En wat doet een effectieve leraar? Dit zijn cruciale vragen voor iedereen in het onderwijs. Scholen ontwikkelen zich steeds meer tot lerende organisaties, waarin professionalisering centraal staat. Van leraren wordt verwacht dat ze voortdurend nadenken over het effect van hun handelen op het leren van leerlingen, dat ze dit kunnen analyseren en op basis daarvan hun lessen verbeteren. Kortom: er wordt van leraren verwacht dat ze zich blijven ontwikkelen.

Om de ontwikkeling van leraren mogelijk en inzichtelijk te maken en om daar gericht feedback op te kunnen geven, zijn kaders en instrumenten nodig. Een herkenbare, gefundeerde beschrijving en definiëring van een goede les zijn onontbeerlijk als leraren zich samen willen ontwikkelen naar een professionele leergemeenschap. Het is essentieel dat we weten: *waarom* kiezen we voor een bepaald onderwijsconcept, *wat* hebben leerlingen nodig om te leren en *hoe* leren leerlingen? En wat betekent dat voor de leraren? Als dit duidelijk is, kan professionele ontwikkeling plaatsvinden en een professionele dialoog met alle betrokkenen betekenisvol gevoerd worden, op grond van gefundeerde kwaliteitscriteria.

Ook externe factoren maken dat we deze helderheid nodig hebben. De maatschappij verandert immers ingrijpend. 'Wij zitten niet in een tijdperk van veranderingen, maar in een verandering van tijdperk,' zegt hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans.¹ Die verandering houdt onder meer in dat in de huidige maatschappij kennis voor iedereen toegankelijk is. De vraag die daardoor ontstaat is: wat is de toegevoegde waarde van het overbrengen van kennis in het onderwijs? Het antwoord daarop is dat kennis de basis vormt van leren. Kennis is nodig om vragen te kunnen stellen, om kritisch na te denken en daardoor nieuwe kennis te creëren.² Daarom is het belangrijk dat leerlingen kunnen omgaan met die hoeveelheid aan kennis.

Het onderwijs staat daarnaast voor de uitdaging leerlingen 21e-eeuwse vaardigheden, leerstrategieën en metacognitieve vaardigheden aan te leren. De reden daarvoor is dat

we naast inhoudelijk geschoolde mensen ook behoefte hebben aan creatief en innovatief denkende mensen. We moeten daarom leerlingen uitdagen om regelmatig op een ander denkniveau te werken. De cruciale vraag hierbij is: hoe doet de leraar dit effectief?

Er zijn nog andere ontwikkelingen waar scholen mee te maken hebben; denk aan het lerarenregister, de (herijkte) bekwaamheidseisen voor leraren, passend onderwijs en opbrengstgericht werken. Maar ook een negatief rapport na een inspectiebezoek maakt dat scholen willen weten: Hoe verbeteren we ons onderwijs? Wanneer is een les goed?

Het is natuurlijk niet zo gemakkelijk om een definitie van een goede les te geven. Er zijn veel goede leraren en veel goede lessen die enorm van elkaar verschillen. Ook in goed lerarengedrag zien we een enorme diversiteit. Leraren maken op verschillende manieren contact met leerlingen, ze nemen op hun eigen manier de leiding over de klas, ze vangen de aandacht steeds weer anders. Ook hun didactiek kan verschillen en ze corrigeren leerlingen op verschillende manieren. En niet iedere leraar sluit op dezelfde manier een les af. Ook is het belangrijk te beseffen dat de context invloed heeft op de kwaliteit van een les: een leraar kan op woensdagochtend dezelfde les geven als op vrijdagmiddag, met totaal andere resultaten. Daaruit blijkt wel dat adequaat pedagogisch en didactisch handelen enorm complex is. En dat de definitie van een goede les niet makkelijk te geven is.

Ook al verschillen leraren en contexten enorm, in dit boek definieer ik – aan de hand van de zes rollen van de leraar – wat effectief lerarengedrag is. Daarbij hanteer ik vier uitgangspunten, die de basis van de theorie in dit boek vormen.

De uitgangspunten van een goede les

1. De leraar bezit kennis van de ontwikkeling van leerlingen, hun behoeften (zowel leerbehoeften als behoeften op sociaal-emotioneel vlak), leertheorieën, de strategieën die impact hebben op de leerresultaten, de breinfuncties, de vakinhoud en vakdidactiek.
2. De leraar kan die kennis in diverse situaties flexibel toepassen.
3. De leraar kan, door te reflecteren op het effect van zijn gedrag, zijn aanpak aanpassen en creatief omgaan met die kennis. Reflectie betekent niet dat de leraar zichzelf algemene vragen stelt of lange reflectieverslagen schrijft. Reflectie houdt in dat de leraar nadenkt over de interactie tussen zichzelf en de ander: wat roep ik op bij de leerling, is dat gewenst en bereik ik daarmee mijn doelen?
4. Het resultaat van de goede les is dat leerlingen in een positieve sfeer hebben geleerd. Het gedrag van de leerlingen laat zien hoe effectief de leraar is.

Onderzoek van Watzlawick

Om te komen tot een heldere beschrijving van wat een goede les is en wat een effectieve

leraar doet, is het onderzoek van Watzlawick essentieel. Hij stelt dat het effect van het gedrag van de leraar bepaald wordt door hoe de leerlingen zijn gedrag ervaren en niet door hoe hij het gedrag bedoelt.³ Dat betekent dat we de effectiviteit van het handelen van een leraar herkennen aan het leerlinggedrag; het resultaat van de interactie. Dit benoemde ik hiervoor in het vierde uitgangspunt.

Bij het bepalen van wat een goede les is, is het dus belangrijk steeds de interactie tussen leraar en leerlingen te onderzoeken: Wat is het effect van de leraar op de leerlingen? Wat roept de leraar bij de leerlingen op? Hierbij is het noodzaak stil te staan bij de vraag wat nu eigenlijk het gedrag is dat de leerlingen idealiter in een les vertonen. Korthagen beschrijft dat een goede interactie tussen leraar en leerling iets oproept, zelfs iets fysieks: 'De Japanners hebben er een woord voor, dat het beste vertaald kan worden als *shining eyes*. Letterlijk betekent het: het licht dat schijnt van binnenuit. In Japan is dat een criterium voor goed onderwijs.'⁴

1.2 De indeling in zes rollen

In dit boek beschrijf ik concreet welk lerarengedrag effectief is voor het leerproces van leerlingen. Dat doe ik door het gedrag van de leraar op te splitsen in zes rollen: de rol van gastheer, presentator, didacticus, pedagoog, afsluiter en coach. Bij elke rol beschrijf ik welke kennis nodig is, welke vaardigheden daarbij horen en welke overtuigingen van invloed zijn. Tevens beschrijf ik concrete gedragsindicatoren van de leraar en van de leerlingen. Door het toepassen van de zes rollen beïnvloedt de leraar het leerlinggedrag in positieve zin.

De indeling in zes rollen heb ik gemaakt om een aantal redenen:

- Lerarengedrag is complex en wordt door deze indeling overzichtelijk.
- Met de indeling in zes rollen wordt het reflecteren op de effectiviteit van de les en het lerarengedrag gemakkelijker. De leraar krijgt snel inzicht in zijn effectiviteit.
- Per rol wordt beschreven welke kennis daarvoor nodig is, welke vaardigheden daarbij van toepassing zijn en welke overtuigingen helpend zijn. Dat vereenvoudigt de complexiteit bij het leren en reflecteren.
- De indeling in zes rollen maakt het mogelijk effectiever te analyseren: de leraar weet hoe het komt dat een les goed of minder goed verlopen is. Hij weet na de analyse in welke rol(len) hij zijn gedrag kan bestendigen en/of moet bijstellen.
- Met deze indeling wordt duidelijk hoe en op welk gebied de leraar zich verder kan ontwikkelen, omdat er per rol verschillende niveaus van ontwikkeling zijn.
- Door de zes rollen in de les toe te passen, krijgt een leraar sneller grip op een groep.
- Dankzij de zes rollen wordt lesgeven niet iets wat toevallig goed gaat. De leraar is zich bewust van zijn eigen gedrag en het effect daarvan op leerlingen. Dat geeft sturingsmogelijkheden.
- Door deze indeling koppelt de leraar de effectiviteit van zijn gedrag aan dat van de leerlingen. Als de leerlingen niet het gewenste gedrag vertonen, moet of kan de leraar zijn gedrag bijstellen.

- Met de beschrijving van de zes rollen ontstaat een gemeenschappelijke taal die gedeeld kan worden met leidinggevend, collega's en zelfs met leerlingen, en kan het gesprek over professionele ontwikkeling goed gevoerd worden.

Samenvattend: door het toepassen van de zes rollen worden er goede lessen gegeven door goede leraren. De rollen maken het leren van het leraarsvak gemakkelijker. Leraren herkennen effectief lerarengedrag en kunnen zich daarin verder ontwikkelen. Bij de zes rollen presenteer ik bovendien een leerlijn, die daarbij helpend is.

Hier geef ik een korte introductie op de zes rollen van de leraar op basisniveau. In de hoofdstukken die hierna volgen beschrijf ik elke rol gedetailleerd en verdiepend.

1.2.1 De gastheer

De gastheer heeft als doel *contact te maken* met de leerlingen en dat gedurende de les vast te houden. Goed contact is een psychologische basisbehoefte en een voorwaarde om leerlingen in de leermodus te krijgen. Door bij aanvang van de les bij de deur te staan kan de leraar goed contact maken, omdat leerlingen langs hem moeten lopen om het lokaal in te gaan. Daarbij komt dat hij bij de deur de gangcultuur buiten kan houden. De leraar ziet erop toe dat zijn lokaal een ruimte is waarin leerlingen gaan leren. Alles wat in het lokaal gebeurt, levert een positieve bijdrage aan het leerproces. Ook gedurende de les checkt de leraar of zijn zorgvuldig opgebouwde relatie met de leerlingen er nog is.

Overigens: waar ik over gastheer spreek, bedoel ik natuurlijk ook gastvrouw. Voor het leesgemak hanteer ik overal de term gastheer.

1.2.2 De presentator

De rol van presentator vervult de leraar maar twee minuten. Het gaat er in deze rol om dat de leraar *de leiding neemt*. Ofwel: de presentator laat leiderschapsgedrag zien. Dit is een voorwaarde om een veilig leerklimaat te creëren. De manier waarop hij de klas aanspreekt, maakt dat de leerlingen binnen twee minuten aan zijn lippen hangen. Door op een plezierige manier de leiding te nemen, zet hij ook de 'code' neer voor de rest van de les. Bij elk wisselmoment (als een nieuw lesonderdeel begint) kan hij terugvallen op die code. Daarnaast geeft hij in deze rol het lesdoel en het lesprogramma.

1.2.3 De didacticus

In de rol van didacticus *leert* de leraar leerlingen *kennis, vaardigheden en attitudes aan*; hij faciliteert het leerproces zodat de leerlingen kennis kunnen verwerven, verwerken en toepassen. Dit is een voorwaarde om leerlingen te laten leren en goede resultaten te laten halen. De didacticus biedt leerstof aan en activeert leerlingen door het stellen van vragen op verschillende denkniveaus, waarbij hij voortdurend nagaat of de leerlingen het begrepen

hebben. Het zelfstandig verwerken van de kennis wordt gefaciliteerd door de didactische werkvormen die hij vervolgens aanbiedt.

1.2.4 De pedagoog

In de rol van pedagoog *creëert* de leraar een veilig klimaat in de klas, de voorwaarde om te kunnen leren. De leraar heeft de rol van pedagoog gedurende de hele les. Als gastheer is hij pedagoog: hij is in staat leerlingen positief te corrigeren, zodat bijvoorbeeld de gangcultuur buiten blijft. Als presentator is hij ook pedagoog: hij is in staat een leerling positief en passend te corrigeren, zodat deze zijn gedrag bijstelt. De pedagoog geeft positieve feedback en het goede voorbeeld door zelf positief gedrag te laten zien.

1.2.5 De afsluiter

In deze rol *sluit* de leraar de les op een goede manier af. De afsluiter vraagt wat de leerlingen geleerd hebben en ook hoe ze geleerd hebben. Dit is een voorwaarde om leerlingen te leren nadenken over hun kennisverwerving en te 'leren leren'. De rol van afsluiter is daarmee inhoudelijk gekoppeld aan de lesdoelen en de didactische werkvormen. Zo leert hij de leerlingen te reflecteren.

Ontwikkeling

In de eerste vijf rollen, zoals hierboven beschreven, gaat het om de basisvaardigheden van de leraar. In elke rol kan de leraar zich echter verder ontwikkelen. Ik zal dat in de komende hoofdstukken beschrijven. In de praktijk blijkt dat de leraar de grootste ontwikkeling doormaakt in de rol van didacticus.

1.2.6 De coach

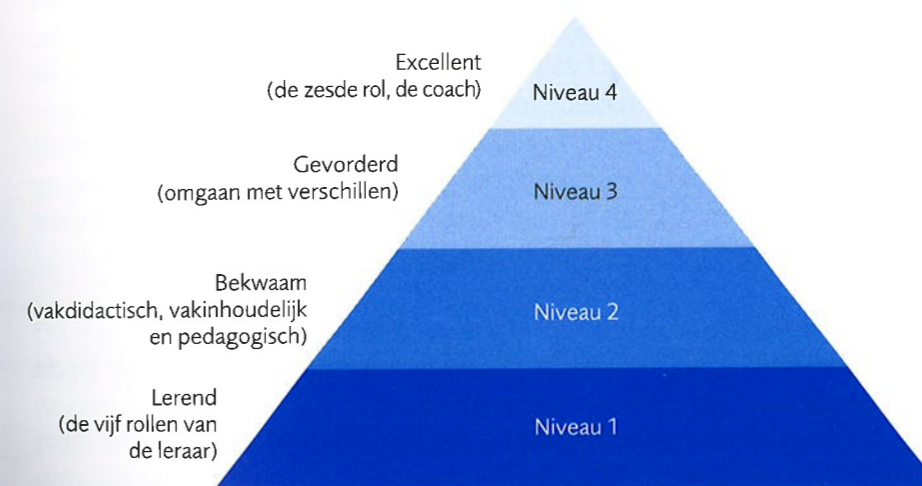
De volgorde van de hiervoor beschreven vijf rollen heeft te maken met de fasen in de les. De zesde rol, die van de coach, wordt niet beperkt tot één fase. Bovendien kan de leraar pas coach zijn, als hij de eerste vijf rollen heeft geïnternaliseerd. Hij beheerst de basisvaardigheden van de leraar (die horen bij de eerste vijf rollen) en heeft zich daarin doorontwikkeld. Hij kan de vaardigheden van de vijf rollen bewust inzetten: kort, lang, intensief of zijdelings. Hij is gericht op contact maken en houden, neemt de leiding, kent de inhoudelijke en procesmatige doelen, is didactisch vaardig en flexibel, grijpt in wanneer nodig en leert de leerlingen nadenken over hun leerproces door daarover vragen te stellen.

In de praktijk zie je dat de leraar als coach iedere individuele leerling ontwikkelingsgericht begeleidt: hij *creëert ruimte voor gepersonaliseerd leren*. Dat betekent dat hij de leerling een individuele leerroute aanbiedt en dat ze samen een programma op maat uitstippelen. De coach heeft dan ook zijn leraargestuurde aanpak veranderd in een leerlinggestuurde aanpak. Dit geeft hij vorm door vooral vragen te stellen over het kennis verwerven en verwerken daarvan. Hij reflecteert met de leerling op het leerproces, zodat deze zich verder

kan ontwikkelen, enthousiaster wordt en meer grip krijgt op zijn eigen leerproces. De leraar heeft meer aandacht voor het leren dan voor het eindproduct. Door de reflectievragen wordt de leerling zich bewust van wat en hoe hij leert en wat daarin effectief is. Hij leert dat het bij een opdracht niet zozeer gaat om het goede antwoord, maar om het proces. Uiteindelijk is de leerling zelfregulerend en zelfsturend in zijn leerproces. Hij heeft geleerd zijn eigen doelen te stellen, te reflecteren; hij is zelfstandiger geworden.

1.3 De leerlijn van de leraar

In het voorgaande werd duidelijk dat de leraar pas coach kan zijn als hij de basisvaardigheden beheerst die horen bij de vijf rollen van de leraar en deze verder heeft ontwikkeld. De leerlijn van de leraar maakt visueel duidelijk hoe de leraar zich ontwikkelt tot coach. In het verleden noemde ik deze leerlijn 'De Piramide®'.⁵

Figuur 1.1 De leerlijn van de leraar

De leerlijn laat zien hoe een leraar zich ontwikkelt gedurende zijn loopbaan. De eerste vijf rollen van de leraar – die van gastheer, presentator, didacticus, pedagoog en afsluiter – vormen de basis (niveau 1). De leraar is dan nog lerend en moet nog veel ervaring opdoen. Vanuit deze basis ontwikkelt de leraar zich verder naar de volgende niveaus. Niveau 4 is het hoogste, dan is de leraar coach en past de vijf rollen optimaal toe. Hij heeft dan het ultieme doel bereikt: de zelfregulatie van leerlingen, waarbij leerlingen hun eigen leertraject volgen en hun leerproces zelf sturen.

Naarmate leraren langer lesgeven, mogen we van hen verwachten dat ze de vijf basisrollen verder ontwikkelen. Opvallend daarbij is dat meer ervaren leraren de vijf rollen niet altijd duidelijk laten zien. Soms toont een ervaren leraar niet expliciet het basisgedrag, omdat de leerlingen al gewend zijn aan zijn manier van lesgeven. Het expliciet tonen van de vijf rollen